

УДК 172

**СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ
ВИТОКИ ПОНЯТТЯ АЛЬТРУІЗМУ О. КОНТА
SOCIO-PHILOSOPHICAL ORIGINS
OF THE CONCEPT OF ALTRUISM A. COMTE**

Карпінська П. І.,

аспірантка кафедри філософії, Національний
університет біоресурсів і природокористування
України (Київ, Україна), e-mail:
polinaterija@gmail.com

Karpinska P. I.,

postgraduate student, Department of Philosophy,
National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine), e-mail:
polinaterija@gmail.com

Розглядається ідейне підґрунтя концепції альтруїзму Огюста Конта. Досліджується філософська спадщина утопічного соціалізму А. Сен-Сімона, на яку опирався Конт, з метою виявлення аспектів, що призвели до необхідності висунення поняття альтруїзму. Порівнюються ідеї сен-сімонізму та позитивної політики з ідеями християнської моралі, у результаті чого встановлюються певні методологічні співпадіння останніх. Виявляється, що поняття альтруїзму у Конта, як самозаперечення егоїзму, є невід'ємною складовою його системи позитивізму, оскільки лише завдяки йому можлива класова рівновага та стабільність у суспільстві в нову – «позитивну епоху».

Ключові слова: альтруїзм, егоїзм, Конт, Сен-Сімон, позитивізм, соціальна рівновага, мораль.

The article deals with the ideological basis of Auguste Comte's concept of altruism. The philosophical heritage of utopian socialism by A. Saint-Simon, on which Comte resided, was explored in order to identify the aspects that led to the need to promote the concept of altruism. Comparing the ideas of Saint-Simonism and positive policy with the ideas of Christian morality, as a result of which certain methodological coincidences of the latter are established. It turns out that the concept of altruism in Comte, as self-denial of egoism, is an integral part of its system of positivism, because only due to it the class balance and stability in society can be found in a new «positive epoch».

Keywords: altruism, egoism, Comte, Saint-Simon, positivism, social equilibrium, morality.

Поняття альтруїзму широко використовується у сучасній гуманітарній сфері та має багато смислових варіантів вживання. Соціальні концепції останніх десятиріч, зокрема – концепція сталого розвитку, приділяють багато уваги альтруїзму і дослідженню його витоків у людській природі.

Багато філософів ХХ–ХІХ ст. приділяли увагу дослідженню витоків цього поняття, зокрема Е. Фром, М. Рьюїз, Л. Інфантіно, В. Унрау, В. Волгін, А. І. Корсаков. В більшості літературних джерел вказано, що термін «альтруїзм» увів засновник позитивізму французький філософ Огюст Конт, протиставивши його терміну «еґоїзм». Дану інформацію містять майже усі філософські та психологічні словники, проте, наукові роботи, присвячені дослідженню цього поняття не вдаються до детального дослідження ідейних витоків альтруїзму у Конта та його місцю та ролі в системі позитивізму.

В історії філософії концепції як «еґоїзму» так і «альтруїзму» сформувалися в філософії Модерну. Першим, як етичний принцип, виникає еґоїзм у філософів доби Просвітництва. Найбільш рельєфно поняття еґоїзму у своїх політико-етичних трактатах описують Т. Гоббс,

Б. Спіноза, К. Гельвецій та П. Гольбах. Це було об'єктивним відображенням розвитку європейської думки напередодні промислової революції ХVІІ–ХVІІІ ст. і зародженням індустріального суспільства. Саме в цей час зароджується ідеологія лібералізму з притаманним йому принципом індивідуалізму. Певною мірою він протиставляється середньовічному християнському принципу добротності та колективізму, і певним чином корелює з протестантським індивідуалізмом (М. Вебер).

Як відомо, О. Конт був учнем французького представника філософії утопічного соціалізму А. Сен-Сімона. Більшість своїх соціально-філософських ідей Конт узяв від свого вчителя, тому варто дослідити, наскільки його концепція альтруїзму витікає з ідей Сен-Сімону зокрема та утопічного соціалізму загалом.

Дуже важливим в процесі історико-філософського дослідження є встановлення ідейної наступності від попереднього історичного філософського етапу, тому, також, необхідно дослідити наскільки і як сен-сімонізм витікає з ідей філософії Просвітництва.

Граф Клод Анри де Сен-Сімон аналізуючи своїх попередників просвітників вважає, що їхня Енциклопедія носила суто негативну мету, тобто просвіщення народних мас мало своєю задачею знищення застарілої феодальної політичної системи. Нова філософія, на думку Сен-Сімона, мала носити позитивний характер – на основі окремих точних наук вона мала дати позитивне узагальнення усього наукового досвіду. Найважливіше місце в новій філософії мала зайняти наука про людину – соціальна наука, яка була б подібною до точних природничих наук, «позитивною» наукою, що заснована на фактах та спостереженнях [5]. Крім того, нова філософія мала б носити переважно практичний характер для створення нової системи суспільних відносин. В цьому була ще одна відмінність сен-сімонівського розуміння соціальної філософії від попередників: в той час коли просвітники бачили задачу філософії в тому, щоб відкрити вічні та незмінні істини та згідно ним перетворити сучасну їм дійсність. Коли б філософія відкрила «природні закони» соціального устрою, царство розуму та раціональності мало б змінити на їхню думку безглуздя та невігластво феодалізму. Сен-Сімон вважав інакше: усі суспільні інституції мають історичний характер, якогось одного для усіх часів «природного» суспільного порядку взагалі не існує. Будь-який суспільний порядок, інституції (власність, політика, релігія) або форми суспільної свідомості завжди історично обумовлені. Тому з Просвітництва він бере одну, але дуже важливу ідею детермінізму – закономірності суспільного розвитку, так само, як закономірні природні процеси, тому історія має покласти цей принцип у свою основу.

Якщо все змінюється закономірно, то наука не може допомогти побудувати ідеальне майбутнє, а може лише спрогнозувати яким чином і коли

потрібно приймати певні міри для уникнення гострих суспільних суперечностей. «Основна задача філософів полягає в тому, щоб досягнути найкращу для даної епохи систему суспільного устрою, щоби спонукати управлінців і правителів прийняти її, щоби вдосконалити цю систему, оскільки вона здатна до вдосконалення, щоб скинути її, коли вона досягне вищого ступеню своєї досконалості, – скинути та побудувати замість неї нову за допомогою тих матеріалів, що були зібрані вченими та спеціалістами в кожній окремій області» [4, с. 218–219]. Аналізуючи причини та результати Великої французької буржуазної революції, Сен-Сімон відзначає, що на його час вже майже сформувався клас промисловців, який організовує суспільне виробництво, а отже від успішності промисловців залежить добробут суспільства. Перешкоджання виходу промисловців на політичну арену було помилкою для французьких королів, і лише найрозумніші з них надавали певні преференції «третьої верстві». Проте поступ історії невпинний, тому клас промисловців зміцнюється і стає готовий узяти владу до своїх рук. Оскільки це обґрунтовується історичною закономірністю, то такий суспільний порядок на думку соціаліста-утопіста є цілком правильним.

Новий клас промисловців не має внутрішніх антагонізмів, проте Сен-Сімон виділяє в ньому дві великі групи – «власників» виробництва та «невласників», відповідно багатих та бідних, які мають неоднакові інтереси. Тому подальша увага філософа прикута до того, як не допустити виникнення та зростання суперечностей всередині нового пануючого класу задля стабільності системи, тобто підтримувати суспільну рівність. Замість традиційної влади в новій системі буде т.зв. «адмініструюча влада» (система управління речами, а не людьми), а порядок в суспільстві буде покладений на самоорганізацію громадян. Останнє вимагатиме від людей високої самосвідомості, що зростає з усвідомлення кожним індивідом відповідальності перед суспільством, тобто пригнічення власного егоїзму.

Яким же чином виховати потрібну високу самосвідомість громадян? Великі сподівання філософ покладав на нову релігію. У тому, що релігія (католицизм) має зникнути, Сен-Сімон не погоджувався з просвітниками. Як казав граф одному зі своїх учнів перед смертю: «це омана, релігія не може залишити світ, вона лише змінить вигляд...» Натомість, слідом за просвітниками-механіцистами, він вважав, що ідея Бога застаріла, тому виникла необхідність у створенні Нового християнства, що буде відповідати за моральність у суспільстві.

Огюст Конт, слідуючи Сен-Сімону, притримується лінійного погляду на історію, яка на його думку починається з теологічної, проходячи метафізичну, закінчується науковою або позитивною стадією. На останній стадії наукове пізнання стає пануючим, виникає соціологія і починається дослідження суспільних процесів та суспільства як складної системи. У «Системі

позитивної політики», яку Конт вважав головною працею власної філософської системи, він викладає своє бачення майбутньої соціальної системи, до якої має призвести застосування наукових знань функціонування соціальних процесів. Отже, кінцевою метою розвитку людства є реорганізація суспільства на наукових засадах. Що ж за принципи покладав О. Конт в основу такої системи? Головним принципом була *соціальна стабільність*, яку вивчала така наука, як соціальна статика, що мала узгоджуватись із законами прогресу – *законами розвитку* суспільства, його змінами та трансформаціями. Таким чином позитивна філософія готувала підґрунтя позитивній політиці. Як бачимо, філософ не пропонував раз і на завжди стабільного суспільства, що не змінюється, він лише прагнув грамотно поєднати зміну та стабільність, і великі надії у цьому покладав на позитивну політику. Рівновазі у взаємовідносинах класу промисловців та класу пролетарів, тобто встановленню соціократії, за Контом мала сприяти певна система моральності.

Питання моральності є чи не головним питанням позитивної політики. Конт не припускає жодних індивідуальних прагнень людини, навіть пропонує таку систему виховання, де кожна особистість бачила б дещо злочинне у потурanni власним індивідуальним інтересам. Усе особисте має бути відкинуте на користь загального блага. У разі не виконання подібного наративу людина має відчувати докори сумління, «оскільки існування людини представляється несистематизованим, таким, яке не має повної єдності до тих пір, доки вона прагне більше, ніж однієї мети. Будь-яка досконалисть полягає в єдності» [2, с. 7], тобто усе життя як суспільства, так і окремої людини, має бути направлена на єдину мету та відповідно формувати систему засобів для її досягнення. Оскільки суспільство складається з індивідів, то на думку Конта кожен має припинити шукати власне щастя поза, а тим більш – всупереч, загального щастя людства.

Чому ж Огюста Конта не влаштовувала моральність, яка витікала з релігії, зокрема з вчення Католицької церкви, адже ідея колективного спасіння душі дуже схожа? Як зазначає дослідник А. І. Корсаков [7], формулюючи принципи позитивної релігії О. Конт постулює принцип святості кожного члена його Церкви, схоже на те, як це робив діяч Реформації Ж. Кальвін. Найгірше, що може бути для людини та для її душі на думку останнього – це догоджання самому собі. Проте Конт, також засуджуючи егоїзм, переносить етику з особистості на людство через служіння суспільству, шляхом самообмеження та працю на покращення суспільних умов. При цьому Конт вважає, що така праця на благо людства для індивіда має бути особистим благом, що ніяк не пов'язана з винагородою. Єдиною, так би мовити «винагородою» в цьому випадку може бути вдячність суспільства. (Доречі, цей принцип навряд чи можна вважати оригінальною ідеєю Конта, оскільки людина античного суспільства

століттями керувалась ним у своїх діях). Тобто засновник позитивізму визначав альтруїзм як стан, що призводив би до повного поєднання індивідуального та суспільного життя. «Жити для інших стає вищим щастям. Тісно злитися з людством, співчувати всім його колишнім мінливостям. Передбачати його майбутні долі, діяльно сприяти їх підготуванню – така звичайно буде мета кожного існування. Адже відповідний цьому культу хід думок розглядає егоїзм як наш головний недолік, який належне індивідуальне або колективне виховання може значно зменшити, але ніколи не може абсолютно виправити» [1, с. 166] – як видно з наведеної цитати, Конт вважав егоїзм чимось на кшталт вродженої риси людини, яку можна не знищити, а лише скоригувати суспільними настановами.

Альтруїстичні схильності (позитивна мораль) людини, на думку Конта, приносять користь їй особисто. Проте, не заперечуючи їх індивідуальної корисності, позитивна мораль не наголошує на цьому, виходячи з міркувань запобігти формуванню звички діяти на благо собі. Він проголошує свій принцип альтруїзму як єдність одиничного та загального: «Якби навіть виняткова організація людини захищала її від згубних наслідків непомірності або перелюбству, тверезість і стриманість їй точно також строго наказують, як необхідні умови для належного виконання нею своїх громадських обов'язків. Це поширюється і на найпростішу з усіх особистих чеснот, звичку до охайності; таким чином, ушляхетнюється просте гігієнічне правило тим, що його пов'язують з бажанням зробити себе більш здатним служити іншому. Тільки таким шляхом моральне виховання може з самого початку набути свій істинний загальний характер, привчати людину підкорятися вимогам людства в своїх найменших вчинках, що буде приводити її перш за все до подолання своїх поганих нахилів» [6, с. 116].

Якщо окремий індивід по своїй природі не схильний до альтруїстичної поведінки, Конт пропонує знайти підхід до такої людини, розтлумачивши їй, що саме альтруїстична діяльність є найдієвішим способом бути щасливим. Як підмічає дослідник В. Унрау [9, с. 147], особливо щасливими в епоху позитивізму будуть саме підлеглі, оскільки справжнє щастя слідує з достойного підпорядкування. «Справжнє щастя слід, головним чином, з гідного підпорядкування, єдиний умови благородної і вільної діяльності», – пише Конт [1, с. 21], і додає, що егоїсти насправді є нещасними істотами, але якщо б вони лише спробували самовідданість, відразу здобули б щастя. Водночас, він не пояснює, чому людина може чинити альтруїстично, а лише каже, що людина має так чинити, тому що чесна людина повинна повернути людству все, що позичила у нього.

Отже, можна констатувати, що в своїх пізніх працях Конт схиляється до певної утопії, де наука має стати головною програмою трансформації природного та соціального. Власне, у нього наука

стає «позитивною» релігією, а вчені – свого роду священниками. Позитивна етика має формувати мету та цінності суспільства. Альтруїзм або «життя заради інших» стає головним імперативом позитивної моралі, а метою існування людини стає служіння «людству». Саме в такому контексті бачив та пропонував іншим концепт «альтруїзм» Огюст Конт. Проте напіврелігійні висновки його філософії не надихнули більшість сучасників.

Звісно, що реалізація подібних принципів моральності людини йде у розріз із сучасними ліберальними поглядами. Дехто з сучасних західноєвропейських дослідників через це вважають Конта ідейним надихачем Маркса і ледь не предтечею концепції тоталітаризму: «Конт відзначив індивідуалізм і свободу совісті як «огидні потвори» [3]. Проте на початок XIX століття вони здавалися занадто радикально-ліберальними для напівфеодальної соціальної системи Європи з переважно релігійною свідомістю. Інший критичний погляд на етичну концепцію Конта виклав його сучасник, російський філософ Д. І. Пісарев. Він закидав позитивісту занадто амбітні ідеї ф самовпевненість, коли Конт намагався продумати і побудувати теоретичні конструкції у вирішенні суспільних задач за усю націю, і, навіть, людство. «Конт удався в довільні міркування, зрадивши своїй власній суворонауковій методі, написавши Позитивну політику, в якій немає нічого позитивного, створив нову релігію, яка одним ні на що не потрібна, а інших не може задовольнити; проголосив себе патріархом людства (Grand pretre de l'humanite) і нарешті помер, залишивши після себе купку віруючих адептів, які своїми наївними вчинками і плоскими догматичними трактатами продовжують досі, у міру сил, надавати багату поживу глузуванням всіх реакціонерів і метафізиків, що відчують глибоку і свідому ненависть до основних, великих і плідних ідей Позитивної філософії» [8, с. 75–76]. Проте ми вважаємо, що Конт не «зрадив власній методі» – адже позитивістська методологія в своїй основі є емпірична, і тому мало придатна для аналізу моралі та питань етики, як, наприклад, діалектика. (Проте позитивізм від цього не перестає бути одним з видів наукового мислення). Саме прийняття певних моральних норм як «фактів, що треба лише описати», не дозволила О. Конту докладно розробити моральні сну сторону своєї соціальної філософії, через що і до поняття «альтруїзм» він підійшов здебільшого описово – лише як антонім «егоїзму».

Як висновок, можемо констатувати, що розвиваючи концепцію альтруїзму, О. Конт ґрунтується на філософських та соціальних ідеях А. Сен-Сімона, в свою чергу, ідеї останнього є закономірним розвитком, переосмисленням ідей доби французького Просвітництва. Зокрема це виявляється в успадкуванні сен-сімонівського сцієнтизму та абсолютизації ролі науки в суспільному житті. Прогресивної стороною цього вчення була спроба поставити філософію на служіння людству в практичному плані – організації

суспільства на наукових ідеях, а, також, спроба пошуку закономірності історичного розвитку для побудови наукової картини суспільства.

Очевидно, що з настанням індустріальної ери, головна роль в житті суспільства потрібно приділяти промисловості та ролі промисловців як нового суспільного класу. Проте у Конта не ставиться задача побудови ідеального суспільства, а лише присутня мета того, щоб наука сприяла приходу «позитивної стадії» в історії людства. Слідом за своїм вчителем, він будує модель «позитивного» суспільства з пануючою роллю в ньому промисловців та розглядає буття окремого індивіда. Оскільки в новому суспільстві відсутні класові антагонізми, притаманні феодализму, особистість в своїх діях буде керуватись не примусом і насильством збоку аристократії, а новою моральністю, заснованою на усвідомленні загального інтересу суспільства, тобто альтруїзмом. Дотримання цього принципу має забезпечувати стабільність суспільства.

Разом з цим альтруїзм у Конта не є категоричною альтернативою егоїзму, присутня компенсація альтруїзмом егоїстичних потреб людини, певне підкорення егоїзму соціальним інтересам. «Альтруїзм не вимагає, як егоїзм, знищення протилежних схильностей, він вимагає їх розумної субординації» [2], – зазначає філософ, і висуває думку, що замість того, щоб даремно намагатися викоринити егоїстичні прагнення людини, варто спробувати зробити так, щоб їх задоволення приносило користь людству. А оскільки все, що потрібно для життя індивіда йому надає суспільство, і реалізувати він може себе лише в суспільстві і через суспільні форми, то обов'язок служіння суспільству носитиме не форми зовнішнього примусу, а внутрішнє прагнення, власну самореалізацію людини.

Список використаних джерел

1. Comte, A., 1851–1854. 'Systeme de Politigue Positive, ou Traite de Sociologie, instituant la Religion de L'Humanite', T.1, Paris.
2. Comte, 1891. 'Catéchisme positiviste (1852) or Catechism of Positivism', Kegan Paul, UK, London.
3. Infantino, L., 2006. 'Individualism in Modern Thought: From Adam Smith to Hayek', New–York.
4. Saint–Simo, 1859. 'Oeuvres choisies', III–th edn, F.van Meenen et cie, Bruxelles.
5. Волгин, ВП., 1961. 'Сен–Симон и сен–симонизм', *Изд–во Академии наук СССР*, Москва, 158 с.
6. Конт, О., 2012. 'Общий обзор позитивизма', Пер. с фр., Изд. 3–е, *Книжный дом «ЛИБРОКОМ»*, Москва, 296 с.
7. Корсаков, АИ., 2012. 'Религия и наука в трудах основателя первого позитивизма', *Вестник ПСТГУ. Сер.1: Богословие. Философия*, № 40 (2), с.80–92.
8. Писарев, ДИ., 2004. 'Исторические идеи Огюста Конта' / Полное собрание сочинений и писем в 12–ти томах, Том 8, *Наука*, Москва.
9. Унрау, ВА., 2014. 'Альтруизм', *Издательство «Гравис»*, Липецк, 230 с.

References

1. Comte, A., 1851–1854. 'Systeme de Politigue Positive, ou Traite de Sociologie, instituant la Religion de L'Humanite', T.1, Paris.
2. Comte, 1891. 'Catéchisme positiviste (1852) or Catechism of Positivism', Kegan Paul, UK, London.

3. Infantino, L., 2006. 'Individualism in Modern Thought: From Adam Smith to Hayek', New–York.

4. Saint–Simo, 1859. 'Oeuvres choisies', III–th edn, F.van Meenen et cie, Bruxelles.

5. Volgin, VP., 1961. 'Sen–Simon i sen–simonizm (Saint–Simon and Saint–Simonism)', *Academia nauk SSSR*, Moskva.

6. Kont, O., 2012. 'Obschiy obzor pozitivizma (Positivism overview)', Per. s fr., Izd. 3–ye, *Knizhnyy dom «LIBROKOM»*, Moskva.

7. Korsakov, AI., 2012. 'Religiya i nauka v trudakh osnovatelya pervogo pozitivizma (Religion and science in the writings of the founder of the first positivism)', *Vestnik PSTGU. Ser.1: Bogoslovie. Filosofiya*, №40 (2), s.80–92.

8. Pisarev, DI., 2004. 'Istoricheskiye idei Ogyusta Konta (The Historical Ideas of Auguste Comte / Complete Works and Letters in 12 Volumes)' / *Polnoye sobraniye sochineniy i pisem v 12–ti tomakh*, Tom 8, *Nauka*, Moskva.

9. Unrau, VA., 2014. 'Al'truizm (Altruism)', *Izdatel'stvo «Gravis»*, Lipetsk.

* * *